

Osmanlı Dönemi Türk Sinemasında Hukuki Düzen

Ayhan Ceylan*

Bu makale, Osmanlı dönemi Türk sinemasının hukuki düzenini incelemeyi amaçlamaktadır. Sinema, Batı'da ortaya çıktıktan hemen sonra Osmanlı imparatorluğu topraklarına girmiştir. Osmanlı toplumunda sinemanın yayılmasıyla, sinema hakkında hukuki düzenlemeler yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bazı düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, Osmanlı döneminde sinema hakkında kapsamlı normların yürürlüğe girmediği görülmektedir. Bu arada hükümet, film gösterimleri hakkındaki bireysel başvurulara ve taleplere bazı çözümler geliştirmiştir. Bazı sınırlamalar öngörmesine rağmen, Osmanlı imparatorluğu sinemayı kategorik olarak yasaklayıcı bir tavır sergilememiştir. Bu çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Türk sinemasının hukuki düzenini ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk sineması, Osmanlı sinema hukuku, Türk sinema hukuku, Türk kitle iletişim hukuku, Türk sinemasında sansür

The Legal Order of Turkish Cinema in the Ottoman Period

This article aims to examine the legal order of Turkish cinema in the Ottoman period. The cinema had entered the territory of the Ottoman Empire shortly after its emergence in the West. The legal regulation on cinema had been needed with the spread of cinema in Ottoman society. Although some regulations had been drafted, the overall regulatory text about the cinema had not been enacted during the Ottoman period. Meanwhile, the government had developed the solutions to individual applications and requirements about film screenings. The Ottoman Empire had also developed some criteria on these individual applications. Despite some limitations about the cinema, the Ottoman Empire had never been a categorical prohibitionist. This study examines the Ottoman Turkish cinema's legal order in the light of the Ottoman archival documents.

Keywords: Turkish cinema, Ottoman cinema law, Turkish cinema law, Turkish mass media law, censorship in Turkish cinema

Batılılaşmanın etkisiyle resim, fotoğraf ve tiyatrodan sonra sinema sanatı da çok geçmeden Osmanlı topraklarına girmiştir. Sarayda Sultan II. Abdülhamid'in hususi tiyatrosunda haftanın belli günlerinde temsil ve konser verilmekte, bir eğlence aracı gözüyle bakılan sinema gösterileri

* Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

düzenlenmektedir. Osmanlı sarayının ilgisi, hatta desteği, bu yeniliklerin başlangıçta seçkin ve belirli çevrelerle sınırlı da kalsa, benimsenmesinde etkili rol oynamıştır.

Yabancı operatörler ve sinemacılar eliyle, saray ve konak gösterilerini aşarak Beyoğlu'nda dar bir çevreden yavaş yavaş İstanbul'a ve diğer şehirlere yayılan sinema, kitleye yönelmesine paralel olarak idari, mali, siyasi ve hukuki boyutlarıyla iktidar tarafından düzenleme ve denetim kapsamına alınmaya çalışılmıştır. Bugün bir asrı aşan Türk sinema tarihinin yaklaşık çeyrek asırlık Osmanlı dönemi tecrübesinde nasıl bir hukuki düzene sahip olduğu konusunda dönem belgeleri dikkate alınarak yapılan yeterli çalışma bulunmamaktadır. Dönem sinema literatüründe, genelde hukuki düzene çok az değinilmekte, değinen çalışmaların bir kısmında da eksik, hatalı, bazen de birbiriyle çelişen bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Osmanlı dönemi Türk sinemasının hukuki düzenini ele almayı hedeflemektedir. Makalede, "Osmanlı dönemi Türk sineması" ifadesiyle, yabancılar, gayrimüslim teba veya müslüman Türk toplumu ayrımı yapılmaksızın Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen sinema faaliyeti kastedilmiştir.

I. Genel Olarak Osmanlı Dönemi Türk Sineması

Sinemanın resmen ilk ortaya çıkışı Lumière kardeşlerin 1895 yılında Paris'te gerçekleştirdikleri gösterime bağlanmaktadır.¹ Sinematografin kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarına girdiği anlaşılmaktadır. Sarayda taklid ve hokkabazlık yapan Bertrand adlı bir Fransız tarafından 1896 sonu – 1897 başı aralığındaki bir zaman diliminde Osmanlı sarayına sinema tanıtılmıştır.² Bu erken tarihe işaret eden Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgede, "Fransız Sefareti'nin, 21 Haziran 1896'da Jamin isimli bir Fransız'ın, sinematograf için ihtiyaç duyduğu elektrik lambasının gümrükten geçirilmesine izin verilmesine Osmanlı Hariciye Nezareti nezdinde aracılık ettiği" bilgisi verilmektedir.³ Padişah II. Abdülhamid Berlin Sefareti'nden yeni sinema resimleri ve

1 Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, 2. bsk., Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 15; Kayıhan İçel, *Kitle İletişim Hukuku*, 9. bsk., Beta Yayınevi, İstanbul 2012, s. 391.

2 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Elif Çakır (haz.), 2. bsk., Selis Kitaplar, İstanbul 2008, s. 76.

3 BOA, *BEO*, 799/59906, 13 Muharrem 1314.

özellikle de Çin'in durumu ve savaşlarına ilişkin resimlerin kendisine gönderilmesini istemektedir.⁴

Osmanlı Devleti'nde halka açık ilk film gösterisi, 1896–1897 yılları arasında Romanya uyruklu bir Polonya Yahudisi olan Sigmund Weinberg tarafından Galatasaray'daki Sponek Birahanesi'nde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde olmak üzere ilk film çekimleri 1896 yılında Alexandre Promio'nun öncülüğünde yapılmıştır. Bu dönemde, filmlerin gösterimi için özel bir mekan bulunmamakta, gösteriler; tiyatro, kıraathane, sirk veya birahane gibi farklı yerlerde sunulmaktadır. 1908 yılında ilk yerleşik sinema salonu yine Weinberg'in çabalarıyla kurulmuştur. Sinema Osmanlı coğrafyasına erken bir dönemde girmişse de, I. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul ve Beyoğlu civarıyla sınırlı kalmış, işletme çevresi de azınlıklar ve yabancılardan oluşmuştur. Türklerin sinemaya ve sinema işletmeciliğine olan ilgisi 1910 yılıyla birlikte başlamış, Türkler tarafından ilk sürekli sinema salonu da 1914 yılında İstanbul'da Milli Sinema adıyla açılmıştır.⁵

Yabancıların, azınlıkların ve Türklerin teveccühüyle zamanla sinema nitelik ve nicelik açısından gelişmiş, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinde ve değişik bölgelerinde yayılmaya başlamıştır. Merkez Ordu Sinema Dairesi, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Malûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti gibi aynı zamanda gelir amacı taşıyan kurumsal yapılar Türk sinemacılığının bu başlangıç evresinde önemli roller üstlenmişlerdir. Sinemanın yaygınlaşması iktidarın sinema üzerindeki kontrolünü de beraberinde getirmiştir.

Sinematograf, Osmanlılarda daha çok bir eğlenceye işaret eden Arapça "oyun" anlamına gelen *lu'b* kelimesinin çoğulu olan *lu'biyât* kapsamında değerlendirilmiştir. Nitekim Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından tanzim edilen Rûmî 1326 (1911/1912) tarihli tarifede,⁶ sinematograf; tiyatro, sirk, cambazlar, hayalciler, panoramacılar, pandomimacılar, hokkabazlar ve kukla gibi *lu'biyât*/oyunlar kategorisi içinde yer almaktadır. "Gösteri" anlamına gelen *temâşâ* kelimesinden hareketle sinema salonları da *temâşâhâne* olarak isimlendirilmiştir.

4 BOA, *Y.PRK.EŞA.*, 40/1, 20 Mart 1318.

5 Nijat Özön, *Türk Sinema Tarihi, 1896–1960*, 3. bsk., Doruk Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 32–41; Scognamillo, *a.g.e.*, s. 17–19.

6 "Çalgı ve Lu'biyât Ruhsatıyeleri Tarifesi" için bkz. Osman Nûrî, *Mecelle-i umûr-ı belediye*, c. II, Dersaadet 1330, s. 464–465.

II. Sinemaya İlişkin Genel Hukuki Düzenlemeler

A. Genel Olarak

Bir kitle haberleşme aracı olan sinemanın Osmanlı topraklarında ortaya çıkışı ve özellikle bu dönemdeki hukuki düzeni matbaa ve basına benzer bir seyir izlemiştir. Osmanlı Devleti'nde matbaa ve gazetenin ilk ortaya çıkışı azınlık teba veya yabancılar eliyle gerçekleşmiş, devlet belirli şartlar koymakla beraber bu yöndeki faaliyetleri engellememişti. Devletin himayesinde ve müslüman Türkler tarafından toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ilk matbaanın kurulması ve 1831 yılında ilk Türkçe gazetenin yayınlanmasında; “şer‘ ve nizama dokunur olmama ve faydalı olma” gerekçelerine yer verilmişti.⁷ Batı’da icat olunan ve oradan Osmanlı topraklarına yabancılar ve azınlıklar marifetiyle getirilen sinemanın kabulünde de, Osmanlı devlet kurumları tarafından araştırılıp “bir mahzur mütalaa olunmadığı”na karar verilmesi etkili olmuştur.⁸ Basın ve matbaada olduğu gibi sinemanın da, başlangıçta kamuoyu oluşturacak ve siyasal etki doğuracak bir düzeye ulaşamamasından olsa gerek, hazırlık yapılmışsa da, bu çalışma layiha düzeyinde kalmış, genel ve soyut bir hukuki düzenleme yürürlüğe konulmamıştır. Bununla birlikte, bireysel sinema gösterimi taleplerine verilen izinlerden anlaşıldığı kadarıyla devlet belirli bazı sınırlama esasları da oluşturmuştur.

Bu dönemde hazırlanan ve kronolojik sırayla aşağıda içeriklerinden bahsedilecek iki metin sinemaya yönelik bakış açısını yansıttığı gibi dönem uygulamalarıyla da mütenâsip düşmektedir. Bunlardan ilki, “Memâlik-i Şâhânedeki Sinematograf Temâşâ Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyesi”, diğeri, “Tiyatro, Sinema ve Buna Mümâsil Lu‘biyât Mahallerinin Sûret-i Küşâdı ve İdareleri Hakkında Nizamnâme Lâyihası”dır.

B. “Memâlik-i Şâhânedeki Sinematograf Temâşâ Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyesi”

“Memâlik-i Şâhânedeki Sinematograf Temâşâ Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyesi”⁹ adlı bu şartnamenin arşiv kaydına göre tahmini tarihi 1903

7 Geniş bilgi için bkz. Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen, 1839–1876”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 1 (2006), s. 141 vd.

8 “(...) bir gûnâ tehlikesi olmayub hatta Avrupa’nın büyük şehirlerinde dahi şâyân-ı takdir olduğu ve mezkûr âletin tiyatro ve diğer bu gibi bir mahalle vaz’ında bir mahzur mütalaa olunmadığı nezâret fen müşavirliğinden ifade kılınmış (...)” Posta Nâzırı, BOA.İ.RSM., 6/22, 20 Muharrem 1314.

9 BOA, Y.PRK.AZJ., 46/16, 29 Zilhicce 1320. İmtiyaziye’nin bir çalışmada Osmanlı Devleti’nde

miladi yılına tekabül etmektedir. Ancak, bu tarih, metnin maddelerinde “sinema şirketinin varlığına işaret eden” ve sonraki bir tarihe ait olması muhtemel bilgi örneğinde olduğu gibi, ihtiyatla karşılanmalıdır. Uygulamaya girdiği hakkında bir bilgi bulunmayan şartnamenin, maddelerinden bir kısmı dönem sinemasının hukuki düzenine ilişkin ipuçları vermektedir. Buna göre:

- Osmanlı Devleti'nde sinematografla genel mahallerde sinema gösterme imtiyazı 35 sene müddetle verilecektir (m.1),

- Padişah, bir eşkiya çatışmasını, askerî manevrayı ve savaşı görmek istediğinde imtiyaz sahipleri bu olayların meydana gelmesinden önce fotoğrafçıları göndererek dürüst ve tarafsız bir şekilde görüntü alacak ve bunları padişaha arzedeceklerdir. Padişah izin vermedikçe bunları halka veya askerî heyetlere gösteremeyeceklerdir (m. 5),

- İmtiyaz sahipleri sağlığın muhafazası, çocukların terbiyesi ve aile hayatına ilişkin en nezih ve makbul resimleri göstermek suretiyle genel ahlakın yücelmesine gayret edeceklerdir (m.9),

- Büyük şehirlerde sinema gösterimi için özel bina yapılacak, kasaba, köy ve panayırda ise imtiyaz sahiplerinin çadırları kullanılacaktır (m. 13),

- Gösterime sunulacak her film önce saltanat memurlarının tasdik ve tasvibine sunulmak ve gösterim izni almak zorundadır (m. 15),

- Yabancı ülkelere ilişkin resim ve olaylardan adap ve ahlaka aykırı olmayanlar, günlük programdaki resimlerin yarısını geçmemek üzere büyük şehirlerdeki özel binalarında halka gösterilebilecek, esaslı hurafelere dayanan, faydasız ve gereksiz görüntülerin gösteriminden kaçınılacaktır (m. 16),

- İmtiyaz sahipleri “Osmânlı Sinematograf ve Lantermajik ve Menâzır-ı Muhtelif İrâesi Şirketi” adlı bir anonim şirketi teşkil edeceklerdir (m. 19),

- Bu şirketin devlet daireleriyle yazışmalarında resmî dil olan Türkçe kullanılacak ve şirketle ilgili davalar Osmanlı mahkemelerinde görülecektir (m. 20),

- Şirketin sinema gösterimi için ihtiyaç duyduğu ve yabancı ülkelerden alınacak malzemeler gümrük resminden muaf tutulacaklardır (m. 21),

sinemaya ilişkin ilk “nizamname” olarak nitelendirilmesi (Bkz. Ali Özuyar, *Devlet-i Aliyye'de Sinema*, De Ki Basım Yayım, Ankara 2007, s. 12), Osmanlıca metnin sehven okunmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Zira, imtiyaz şartnâmeleri ile nizamnâmeler farklı hukukî belgelerdir.

- İmtiyaz süresi sona erdiğinde tüm araç ve gereçlerle emlak parasız olarak devlete devredilecektir (m. 23),

- Osmanlı Devleti'nde bulunan büyük resmi binalar ile ortaya çıkarılmış tarihi eserlerin görüntülerini gerek içerde ve gerekse yabancı ülkelerde satma hakkı sinematograf imtiyazı sahiplerine verilecektir (m. 24),

- İmtiyazın verilmesinden önce Osmanlı beldelerinin çıkartılmış görüntülerinin satışı yasaklanmayacak, ancak imtiyaz tarihinden sonra ticaret erbabı tarafından görüntü elde edilmesi yasaklanacaktır (m. 25).

Görüldüğü üzere, imtiyaz şartnamesi; genel mahallerde sinema gösterimini imtiyaza bağlamış, anonim şirket şeklinde bir yapılanmayı zorunlu kılmış, büyük şehirlerde sinema gösterimi için özel binaları gerektirmiş, sinema filmlerinin gösterim öncesi sansüre tabi olacağını belirtmiş ve imtiyaz sahiplerine bir takım haklar sağlamıştır. Ayrıca, sunulacak sinema gösterilerinde; sağlığın korunması, çocukların terbiyesi, aile hayatının korunması ve adap ve ahlaka aykırı olmama gibi denetim kriterleri öngörmüştür.

C. “Mümâsil Lu'biyât Mahallerinin Sûreti Küşâdı ve İdareleri Hakkında Nizamnâme Lâyihası”

Sinemanın daha geniş bir kitleye yayılması bir düzene kavuşturulması çabalarını da beraberinde getirmiştir. 17 Eylül 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Sadaret'e arzedilen yazıda, “Tiyatro, Sinema ve Buna Mümâsil Lu'biyât Mahallerinin Sûreti Küşâdı ve İdareleri Hakkında Nizamnâme Lâyihası” hazırlandığı belirtilmektedir. Bu Nizamnâme üç fasıl halinde 60 maddeden oluşmaktadır.¹⁰ Birinci fasıl, “Tiyatrolara İlişkin” (1–30. md.), ikinci fasıl, “Sinemalar Hakkında” (31–39. md.), üçüncü fasıl, “At ve İp Cambazları ve Hayvanât-ı Ehliye ve Vahşiye Mürebpleriyle Sâir Lu'biyât Mahallerine Dâir” (40–59. md.) hükümlere ayrılmıştır.

Ekim 1917'de Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e arzedilen başka bir yazıda layihanın incelenmek üzere Şura-yı Devlet'e havale olunduğu belirtilmektedir. Bu arada, Nizamnâme Lâyihası üzerinde kısmî tadilat yapılmıştır. 1919 yılı Mayıs ayında, Dahiliye Nezareti bu kez incelenmek üzere gönderilen Layihanın bir buçuk yıldır bitirilememesini bir anlamda Sadarete şikayet etmekte, düzen ve asayişle ilgili olması dolayısıyla bir an evvel yürürlüğe konulmasını

¹⁰ BOA, *DH.EUM.VRK*, 28/13, 22 Zilkade 1334.

istemektedir.¹¹ Temmuz ayında bu layihanın Dahiliye Nezareti'nin ikazlarına atfen Sadaret'in talebiyle Şura-yı Devlet tarafından iade edildiği anlaşılmaktadır.¹² Bu sırada, sefaretlerden yabancı ülkelerde sinemaların ne şekilde denetlendiğine ilişkin düzenlemeler de istenmiştir. Bunun üzerine, Bulgaristan'da, İsveç'te, Avusturya'da, Fransa'da ve Almanya'da yapılan denetime ilişkin düzenlemeler gönderilmiş veya bilgi verilmiştir.¹³ Ancak sefaretlerin yaptığı çalışmaların ne layihada ne de bu dönem başka bir çalışmada değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Sinemanın hukuki düzenine ve denetimine yönelik layihanın bazı hükümleri şunlardır:

- Sinema binası inşa ve açılması tiyatrolar hakkındaki hükümlere tabi kılınmıştır (m. 31),

- Sinema müdürleri, gösterime sunacakları sinema programını 24 saat önceden; Dersaadet'te Polis Umum Müdürlüğüne, taşrada ise en büyük mülkiye memuruna sunmaya mecburdular (m. 33),

- İlk defa gösterime sunulacak sinematografların; İstanbul'da polis müdüriyetlerinden, taşralarda ise en büyük mülkiye memuru tarafından gönderilecek memurun huzurunda denetlenerek onay alması gerekmektedir. Bu denetim memurlarına gösterilmeyen veya gösterilse de izin alamamış filmlerin gösterimi yasaktır (m. 34),

- Filmlerin tanıtımına yönelik perdeye aksettirilecek yazıların her halde Türkçe olması gerekmektedir. Ancak, Türkçe'den sonra diğer dillerle tanıtım yapılabilir (m. 35),

- Mezheplerin saygınlığını ihlal eden resimlerin ve Osmanlı topraklarında tanınmış unsurlardan birini aşağılayan veya küçümseyen filmlerin gösterimi yasaktır (m. 36),

- Hayat-ı milliyeyi inciten, asayişin ihlaline sebep olan filmler ile edebe ve iffete aykırı, açık resimlerin gösterimi yasaktır (m. 37),

- Üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmeyen sinema müdürleri hakkında ceza kanunu gereğince takibat yapılacaktır (m. 39).

11 BOA, *DH.EUM.6.Şb.*, 38/12, 18 Şaban 1336.

12 BOA, *BEO*, 4528/339581, 7 Zilkade 1336.

13 BOA, *DH.EUM.VRK.*, 28/60, 14 Ramazan 1336; BOA, *DH.EUM.VRK.*, 29/3, 25 Şevval 1336; BOA, *DH.EUM.VRK.*, 29/7, 13 Zilkade 1336; BOA, *DH.EUM.VRK.*, 29/8, 14 Zilkade 1336; BOA, *DH.EUM.VRK.*, 29/15, 16 Muharrem 1337; BOA, *DH.EUM.VRK.*, 29/42, 1 Ramazan 1337.

Layihada, bina yapımı ve açılması bakımından sinema, tiyatro hükümlerine tabi tutulmuş, bir tür denetime işaret eden sinema programının önceden belirli makamlara sunulması zorunlu görülmüş, aynı şekilde gösterime sunulacak sinema filmlerinin sansür edilerek izin alınması mecburi hale getirilmiş, ayrıca, mezhep saygınlığı, toplumu oluşturan farklı unsurların tahkir edilmemesi, milli değerlerin dikkate alınması, asayişin ihlal edilmemesi ve edep ve iffete aykırı filmlerin sunumu yasaklanmıştır.

III. Bireysel Düzenlemeler ve Uygulama Çerçevesinde Sinemanın Hukuki Düzeni

A. Sinematograf ve Sinema Gösterimine İlişkin Sınırlamalar

Yürürlüğe girdiğine ilişkin somut bir bilgiye ulaşamadığımız ve yukarıda yer verdiğimiz iki genel düzenleyici metin, Osmanlı döneminde sinema hakkındaki bakış açısını yansıtmak ve uygulamaya ilişkin ipuçları vermekle birlikte, dönem sineması hakkında doğru ve uygulamayı yansıtan esas bilgi ve belgeler bireysel talepler ve işlemler sonucunda belirginleşmiştir. Bireysel talepler karşılığında devletin zamanla yerleşik ilke ve kurallar oluşturduğu görülmektedir.

Basın hürriyetinin gerçekleşmesi öncelikle matbaanın serbestçe kurulmasına bağlı olduğu gibi, sinema hürriyeti de, sinematografin ülkeye girmesinin, sinema mekanlarının açılması da dahil olmak üzere sinema gösteriminin serbestliğiyle bağlantılıdır. Bu kapsamda yapılacak sınırlamalar sansürü meydana getirecektir. Nitekim Osmanlı devleti, pek çok Avrupa ülkesine paralel şekilde sansüre başvurmuştur¹⁴.

Öncelikle, sinematograf veya çalıştırılması için ihtiyaç duyulan aletlerin Osmanlı topraklarına girişi kısıtlanmıştır. II. Abdülhamid'in elektriğe karşı olan tavrı, elektrikle ilgili araçların ülkeye sokulmasını izne tabi kılmıştır. Bu yüzden, yabancılar geçiş izni almak için zaman zaman Osmanlı makamları nezdinde yabancı elçilerin aracılığına başvurmak zorunda kalmışlardır. Kısıtlamanın zamanla esnediği, bununla birlikte yine de gümrükte verilen teminatlara bağlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵

14 Sinematografik hürriyet, sansür ve çeşitli ülkelerdeki ilk uygulaması için bkz. Alim Şerif Onaran, *Sinematografik Hürriyet*, İçişleri Bakanlığı, Ankara 1968; Özkan Tikveş, *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1968, s. 6 vd.

15 BOA, *BEO*, 799/59906; BOA, *BEO*, 843/63218, 18 Rebiülahır 1314; BOA, *BEO*, 2625/196810,

Sinema gösterimi de yapılan başvuru üzerine izin verilmesine bağlanmıştır. Bir Avusturyalı'nın Beyoğlu'nda meyhanede sinema temaşası için ruhsat başvurusu, bir beis olmadığı ifade olunarak olumlu karşılanmıştır.¹⁶ İki Fransız'ın Şirket-i Hayriye'nin metrûk vapurlarından biri üzerinde halka sinematograf temaşa ettirmek üzere kiralama taleplerine ilgili birimlerden izin vermemeleri istenmiştir.¹⁷ II. Meşrutiyet sonrası düzenlenen bir tarife lahikasında ruhsatname almaksızın şahıs veya kumpanya adına icra edilecek lu'biyâtın, belediye ve zabıta memurlarınca menedileceği belirtilmiştir.¹⁸

İstihbarat odası açarak halka sinema gösterisi yapmak üzere gelmek isteyen Alman İstihbarat Heyeti'ne kolaylık gösterilmesi bildirilmiş,¹⁹ 1918 yılında, dönem şartlarının da etkisiyle sinema çekimi, Karargâh-ı Umûmi İstihbarat Şubesi'nden alınacak bir belgeye bağlanmıştır.²⁰

B. Sinema Filmlerinde Denetim ve Ölçüleri

Belgelerden tespit edilebildiği kadarıyla sinematografla ilk gösterimler, kısa filmler yanında çeşitli resimlerden oluşmaktadır. Mersin'e gelen bir Yunanlı, gazinoda sinematografla Avrupa hükümdarları ve Sultan Abdülaziz'in resmini göstermiştir. Hükümdarlara ait resimlerin tiyatro ve bu gibi sahnelerde gösterilmesi adaba aykırı bulunarak ilgili kişinin uyarılması istenmiştir.²¹ Beyoğlu'nda Halep Çarşısı'ndaki tiyatrodaki Napolyon'un Mısır'daki savaşları ve diğer bazı manzara resimlerinin sinematografla gösterimi uygun görülmemeyecek, gösterilecek manzara fotoğraflarının önce Matbuat-ı Dahiliye İdaresi'ne gösterilerek tasdik ettirilmesi ve ondan sonra teşhir edilmesi, ayrıca bu tür muzır resimlere meydan verilmemesi Zabtiye Nezareti'ne bildirilmektedir.²² Buna rağmen men edilen resimlerin gösterilmesine devam edilmesi üzerine, Matbuat-ı Dahiliye İdaresi tarafından Zabtiye Nezareti'nin etkili bir şekilde tedbir alması gerektiği belirtilmektedir.²³ Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda

15 Cemaziyelahir 1323; BOA, *BEO*, 3229/242126, 9 Zilhicce 1325; BOA, *BEO*, 3281/246071, 27 Safer 1326; Özön, *a.g.e.*, s. 32, 39.

16 BOA, *BEO*, 3235/242565, 21 Zilhicce 1325.

17 BOA, *BEO*, 3339/250375, 21 Cemaziyelula 1326.

18 Osman Nûri, c. II, s. 466.

19 BOA, *DH.EUM.KLU*, 9/9, 6 Şaban 1333.

20 BOA, *DH.EUM.VRK*, 28/51, 4 Cemaziyelahir 1336.

21 BOA, *DH.MKT*, 537/38, 3 Rebiülahir 1320.

22 BOA, *DH.MKT*, 823/38, 4 Zilhicce 1321.

23 BOA, *DH.MKT*, 827/40, 7 Zilhicce 1321.

sinematograf ile adab-ı umumiyyeye aykırı resimler gösterildiği ve bunların yasaklandığı anlaşılmaktadır.²⁴

Bu sıralar hem film gösterme aracı hem de filmlerin neredeyse tamamı yurt dışı kaynaklıdır. Bu yüzden, İngiltere tebasından olan şahısların getirecekleri sinematografıta kullanacakları elektrik dinamosu ve motorunun dönüşlerinde götürülmek üzere gümrükçe teminata bağlanması yanı sıra, sinematograf içinde muzır resimlerin olup olmamasına da dikkat edilmesi istenmektedir.²⁵ Selanik'te bir kahvehaneye getirilen sinematograf ile gösterilen “anarşistlikle ilgili cinayet hadiselerini” gösterdiği belirtilen filmlerin polis idaresince kayıtsız kalınarak yasaklanmadığı tespit edilmiş, polis idaresinin bu konuda uyarılması ve zararlı görülen bu tür filmlerin gümrükten geçirilmesine izin verilmemesi bildirilmiştir.²⁶ Sinema ile bir konferans tertip etmek isteyen Berlin posta katiplerinden Nikola'nın bu talebi; filmlerin polis sansürüne tabi olması ve mahzurlu görülenlerin gösterilmemesi şartıyla uygun bulunmuştur.²⁷

Sansür sinematograf ilan varakalarına kadar uzanabilmektedir. Beyoğlu'nda matbaada basılan iki kıta sinematograf ilan varakası basan kişi hakkında; birinde sansür memuru tarafından çıkarılan fıkra aynen basıldığı, diğerinde ruhsatsız tab ve neşr yapıldığı gerekçesiyle gerekli hukuki müeyyidenin uygulanması istenmiştir.²⁸

Dönemin olağanüstü şartları da dikkate alınarak, sinema şeritleriyle tiyatro piyeslerinin artık polis tarafından tetkik ve takip edileceğinden dolayı, sansür heyetlerinin müdahale yetkisinin kalmadığının sansür merkezlerine bildirilmesi Başkumandanlık Vekaleti tarafından verilen cevap tezkeresinde açıklanmıştır.²⁹

Sinemanın çocuklar ve kadınlar üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekilmiştir. İstanbul'da bulunan umumi sinemalara gitmekte olan çocuklara, filmlerde yer alan “vakâyi-i cinâiyye”nin ahvâl-i ruhiyye ve tabiatlarına olumsuz tesir etmesi “gelecekleri ve ahlakî” açılardan mahzurlu ve muzır görülerek, çocuklara has hususi sinemalar istisna tutularak, bazı ülkelerde olduğu üzere

24 BOA, *ZB.*, 328/6, 1 Teşrinisani 1324.

25 BOA, *DH.MKT.*, 1203/80, 25 Şaban 1325.

26 BOA, *TFR.I.A.*, 36/3508, 12 Ramazan 1325.

27 BOA, *HR.SYS.*, 2441/69, 15 Teşrinievvel 1333.

28 BOA, *DH.MKT.*, 1113/35, 9 Recep 1324.

29 BOA, *DH.EUM.KLU.*, 15/23, 8 Rebiülahir 1333; BOA, *DH.HMŞ.*, 18/117, 8 Rebiülahir 1333.

16 yaşından küçük çocukların sinemalara girişinin yasaklanması ve Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan nizamnâme lâyihasına derc edilmesi istenmektedir.³⁰

Beyrut ulema ve eşrafından gelen telgraflarda; müslüman kadınların ahkâm-ı şer‘iyye ve adetlere aykırı olan sinemalara girmesinin yasaklanması gerekirken, Beyrut valisinin himayesinde kadınların film seyrettikleri, hükümetin buna izin vermemesi istenmektedir. Şeyhülislamlık’tan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda “icab-ı hâlin süratle ifâsı” istenirken,³¹ Lübnan’ın hassas durumu da göz önüne alınmış olmalıdır. Zira, İstanbul’da kadınların, erkeklerle birlikte sinemaya gitmemek ve ayrı ayrı oturmak gibi kısıtlamalara tabi olmakla birlikte kategorik bir yasakla karşı karşıya olmadıkları görülmektedir.³²

Himaye-i Etfâl Cemiyeti’nin (Çocukları Koruma Cemiyeti) şikayetiyle yapılan incelemede Kahrı köy (Karaköy) ve Beyoğlu’nda iki sinemanın sinema afişlerinde yer alan; “gençlere veya genç kızlara yasak” şeklindeki ibarelerin, gençlerin daha fazla merakını celbettiği, genel ahlak ve adaba aykırı filmlerin yabancı ülkelerde dahi yasak olduğu dikkate alındığında bu tür filmlerin yasaklanması istenmektedir.³³

Meşihat Makamı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda Hz. Peygamber’in yaklaşan doğum gününe hürmeten sinema, tiyatro ve diğer eğlence mekanlarının çalışmaktan men edilmesi talep edilmektedir.³⁴

Savaş yıllarında, sinemanın etkili bir iletişim ve propaganda aracı olabilme yönlerinden istifade edilmiştir. Maarif-i Umumiye Nezareti’nce öğrencilerde vatana bağlılık ve askerliğe temayül gibi hisleri uyandırmak amacıyla Dersaadet Merkez Kumandanlığı’nın kurulmuş olan ordu sinemasında hazırlanan ve Osmanlı coğrafyasının muhtelif savaş bölgelerindeki askeri hareketi içeren filmlerin makul bir ücretle gösterilmesi istenmektedir.³⁵

Sinemanın bir eğlence aracı olduğu da dikkate alınarak savaş ortamında ilanlarına kısıtlamalar getirilmiştir. 1918 yılında Başkumandanlık’ça, cep hedeki savaşan askerin psikolojisi dikkate alınarak hayır kurumları yararına

30 BOA, *BEO*, 4446/333413, 28 Safer 1335.

31 BOA, *DH.İD.*, 65/27, 12 Safer 1331.

32 BOA, *MF.MKT.*, 1216/71, 22 Şaban 1334; Scognamillo, *a.g.e.*, s. 20–21.

33 BOA, *DH.KMS.*, 62/18, 26 Ramazan 1340.

34 BOA, *DH.EUM.AYŞ.*, 48/26, 11 Rebiülevvel 1339.

35 BOA, *MF.MKT.*, 1230/37, 16 Zilhicce 1335.

olanlar hariç; tiyatro, sinema, konser, sirk gibi eğlenceye yönelik ilanların oyun ve teşhir olundukları binalar müstesna Osmanlı basınında ve sokaklarda asılması ve teşhiri yasaklanmış, aksine hareket edenlerin Divan-ı Askeriye'ye sevk olunacakları belirtilmiştir.³⁶ İstanbul'un işgali esnasında İtilaf Kuvvetleri Komutanı general Wilson'un emriyle; tiyatro, sinema, lokantalar ve içki satılan mahallerin ancak gece saat 12'ye kadar açık kalabilecekleri ifade edilmiştir.³⁷

Osmanlı yönetimin sinema işletmesinde tekелci bir anlayışı benimsemediği sonucuna ulaşılabilir. Trablusgarp Belediyesi'nin ilkokul ve sanayi okulları yararına sinema işletimini tekeline alması, "sinema işletiminin tekел altına alınmaya uygun olmadığı" gerekçesiyle Ticaret ve Nâfia Nezareti'nce uygun bulunmamış, sinemanın serbestçe kurulması ve bir yarar gözetilecekse seyircilerden maktu bir ücret alınması gerektiği söylenmiştir.³⁸

Bireysel talep ve işlemler ile uygulama çerçevesinde idari otoritenin sinema filmlerinin denetiminde bazı kıstaslar geliştirdiği gözlenmektedir. Buna göre, sinema filmleri;

- hükümdarların saygınlığına dokunmayacak,
- dini değerlere, ahlaka ve adaba aykırı olmayacak,
- herhangi bir devletin siyasi propagandasını yapmayacak,
- müstehcen resim veya filmlere yer vermeyecek,
- suç işlemeye özendirici ve teşvik edici mahiyette olmayacak,
- çocukların ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimini zedelemeyecektir.

Bu ölçüler tespit edilirken, din, ahlak ve örf-adetin dikkate alındığı, yer yer yabancı ülkelerdeki standartlara da atıf yapıldığı görülmektedir. Filmler, kural olarak ön denetim şeklinde gösterim öncesi bir sansüre, bazen de şikayetler üzerine gösterim sonrası bir denetime tabi tutulmaktadır. Belgelerde sansür kurullarının ve memurlarının varlığına rastlansa da bunların mahiyeti hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşamamıştır.

36 BOA, *DH.EUM.6.Şb.*, 31/29, 5 Cemaziyelevvel 1336.

37 BOA, *DH.EUM.AYŞ.*, 2/2, 13 Mart 1919.

38 BOA, *DH.MKT.*, 2822/47, 3 Cemaziyelevvel 1327.

Sonuç

Modern toplumun bir ürünü olan sinema, Batı'ya yönelmekle birlikte hala önemli ölçüde geleneksel değerlerle şekillenen bir toplumda dikkate değer bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Bunda, genel olarak dinen sakıncalı görülmemesi ve ilmen yararlı olduğuna karar verilmesi kadar, ortaya çıktığı dönemdeki saray ve Osmanlı seçkinlerinin, hatta toplumun olumlu tavrı da etkili olmuştur.

Osmanlı topraklarına girişi, matbaa ve basına benzer bir seyir izleyen sinemanın, çok geçmeden eğlence boyutu yanında toplum üzerinde etkili olabilen kitle haberleşme aracı olma boyutu anlaşılmuştur. Siyasi otorite bir yandan sinemayı hukukten düzenleme hazırlıklarına başlarken, öte yandan yapılan bireysel başvuru ve taleplere karşı çözüm oluşturmaya koyulmuştur. Ancak, Osmanlı dönemi Türk sineması açısından yürürlüğe giren genel düzenleyici bir metin olmamış, yapılan hazırlıklar tasarı düzeyinde kalmıştır. Aynı şekilde, belge olarak metnine rastladığımız İmtiyaz Şartnamesi'nin de uygulamaya geçtiği bilgisine ulaşılammıştır. Bireysel talep ve başvurular ile uygulama dikkate alındığında devletin bazı ortak kıstaslar geliştirdiği gözlenmiştir.

Sinemanın basına nispetle erken dönemde genel ve soyut hukuki bir metinle düzenlenemeye kavuşamamasında; yaygınlığının dönem itibariyle sınırlı olması, Türklerin nispeten geç dönemde sinemayla tanışmaları, siyasal etki doğuracak bir araç niteliği kazanamaması ve dönemin işgal ve savaş şartları etkili olmuş olmalıdır. Sinemanın gelişimindeki bu koşullar, düzenlenişi kadar denetlenmesinde getirilen kriterlere de yansımış; koruma devlete değil, topluma yönelik olarak şekillenmiştir. Osmanlı devleti sinemaya bir takım sınırlamalar getirmekle beraber, başlangıcından itibaren kategorik yasakçı bir anlayış oluşturmamıştır.